

*Нестерчук Я.А.,
аспірант кафедри маркетингу,
Уманський національний університет садівництва*

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ САДІВНИЧИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. У статті проаналізовано підходи до формування теорії стійкості економічних систем, зокрема сільськогосподарських підприємств, запропоновано визначення стійкого розвитку галузі садівництва. Обґрунтовано необхідність переходу підприємств до інноваційної адаптації щодо соціально-економічних та технологічних змін у суспільстві.

Ключові слова: стійкий розвиток, садівничі підприємства, системний підхід, інтенсифікація, інноваційна адаптивність, дестабілізуючі фактори.

Постановка проблеми. Реалізація аграрної реформи в Україні передбачає прискорення темпів розвитку економічної й соціальної складових вітчизняного аграрного сектору, в основу якого покладені багатокладність економіки, раціональне та екологічно безпечне землекористування. Таким чином, сталість розвитку аграрного сектору формується тенденціями економічної, соціальної, екологічної динаміки підприємств різних категорій [1].

Реформування АПК призвело до значних змін щодо економічних умов функціонування основних продуктивних підкомплексів, принципово нових відносин між виробниками і споживачами продукції. Початок реформування був позначений розбалансованим розвитком галузей та встановленням їх пріоритетності відповідно до потреб кожного конкретного підприємства, що не сприяло продовольчому самозабезпеченню. Так, задоволення потреб населення у доступній за ціною плодово-ягідній продукції напряму залежить від формування раціонального організаційно-економічного механізму управління у галузі садівництва, рівня ефективності використання виробничого потенціалу тощо. Відтак, процес інтенсифікації з метою досягнення необхідного рівня виробництва та споживання плодів і ягід значною мірою визначає якість харчування, тривалість життя, соціальну стабільність суспільства за умови ефективного розвитку сільськогосподарських виробників цієї продукції.

В таких умовах зростає роль теоретичних і практичних розробок щодо стратегії стійкого розвитку садівничих підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В основу розробки комплексного підходу до формування стратегії розвитку садівництва у сільськогосподарських підприємствах з врахуванням його техніко-технологічної, організаційної, економічної, соціальної, екологічної складових покладено узагальнення сучасних наукових робіт щодо розвитку галузі садівництва, її ефективного функціонування з системних позицій авторства вітчизняних вчених: Г.Ю. Аніщенко, Л.О. Барабаш, О.Ю. Єрмакова, І.А. Сало, В.І. Чернодон, О.М. Шестопала. Особливу увагу слід звернути на монографічні дослідження останніх років з питань економіки та організації промислового садівництва [2; 3], забезпечення ефективності та конкурентоспроможності садівництва сільськогосподарських підприємств [4; 5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас окремі теоретичні аспекти, пов'язані з розробкою стратегії стійкого розвитку підприємств галузі садівництва в умовах прояву кризових явищ ринкової економіки, залишаються недостатньо розробленими та потребують поглибленого вивчення.

Мета статті полягає у дослідженні та систематизації наукових теорій та напрямів, що вивчають розвиток економічних систем в цілому та сільськогосподарських товаровиробників зокрема, аналізі механізму формування стратегії стійкого розвитку садівничих підприємств та розробці напрямів його вдосконалення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Згідно теорії систем, будь-яка система відкритого типу змінює свій рівноважний стан та динамічно розвивається під впливом зовнішніх чинників та невизначеностей. Стійка рівновага характеризує систему, яка повертається до стану рівноваги після незначних відхилень від нього. Структурна будова системи, взаємодія з зовнішнім середовищем визначають її поведінку та стійкість стану системної рівноваги. В умовах глобальної нестабільності стійкість економічних систем є короткотривалим станом, але їх життєздатність та доцільність функціонування визначається саме прагненням до цього стану. Тому вважаємо сумнівною можливість ідентифікувати стійкість відкритої системи через її незмінний стан. Адже цілісність таких систем пов'язана не з відтворенням її сталих характеристик під впливом зовнішніх збудників, а з оптимізацією співвідношень між системоутворюючими складовими, що є основою адаптації системи до прогнозованих змін зовнішнього середовища.

Відносно економічних систем Г. Калетнік, С. Козловський, В. Козловський визначають стійкість як здатність системи зберегти свій стан скільки завгодно довго за умови відсутності збуджуючих дій або при їх сталому впливі [6, с. 17]. Таке визначення є похідним та базується на попередніх дослідженнях вітчизняних і зарубіжних вчених [7, с. 82].

Таким чином, узагальнюючи підходи до трактування стійкості системи, охарактеризуємо цю категорію як ступінь відповідності можливостей системи умовам її збереження в просторі і часі.

Погоджуємось з висновками сучасних дослідників теорії стійкості, які наполягають на недоцільності застосування описаних у математиці та фізиці типів стійкості (статична, динамічна; структурна і результуюча стійкість траєкторії; стійкість за початковим положенням; стійкість до зовнішніх збуджень; стійкість інваріантної множини; стійкість аттрактора, або асимптотична стійкість тощо) щодо підприємства як складної економічної системи, яка складається з багатьох неоднорідних елементів та зв'язків і характеризується поліфункціональністю, багатоваріантністю розвитку, полікритеріальністю оцінки. Крім того, така система характеризується здатністю ефективно використовувати ресурси розвитку та їх автономно змінювати,

нарощувати динаміку позитивних змін, оптимізуючи використовуючи економно базові невідновлювані ресурси.

Аналіз публікацій з проблем стійкості соціально-економічних систем дозволив Н.В. Шандовій згрупувати їх за відповідними ознаками [8, с. 12]. Позиція автора будується на виокремленні стійкості як критерію; як властивості системи та як здатності систем. При цьому, характеризуючи особливості таких позицій, автор не наводить принципових відмінностей між ними. Більше того, використання для підтвердження власної гіпотези визначень переважно іноземних авторів вважаємо сумнівним через особливості перекладу, коли особливість системи подається в одних випадках як її властивість, в інших – як здатність.

Ю.В. Краснощочкова трактує стійкість з позиції лінгвістичного, фізичного та управлінського підходів [9, с. 208]. Лінгвістичний підхід базується на трактуванні стійкості, що дається у словниках [10, с. 710], і отожднює стійкість з постійністю або перебуванням в одному стані. Згідно фізичного (кібернетичного [11, с. 406]) підходу, параметри системи змінюються під впливом зовнішніх факторів дестабілізації, компенсуючи їх вплив та уможливаючи оцінку стану стійкості системи до зміни зовнішнього середовища. Автор визначає особливості використання фізичного підходу для «живих» (соціальні, економічні, біологічні тощо) та «неживих» (споруди, матеріали тощо) систем. При цьому «неживі» системи позбавлені здатності самостійно змінюватися, «свідомо» пристосовуючись до змін. «Живі» мають можливість пристосовуватись (адаптуватись) до змінних умов. Виразення стійкості системи через її адаптацію є третім («управлінським») підходом до визначення категорії «стійкість» [12, с. 113].

Вважаємо за потрібне виділяти чотири основних підходи до трактування сутності економічної стійкості господарюючих суб'єктів. У межах першого підходу використовується термін *Steadystate*, що описує умови динамічної рівноваги економічної системи. Головною компонентою економічної стійкості підприємства, згідно другого підходу, є його фінансова стійкість, що стає запорукою стабільного функціонування і розвитку. Розгляд проблеми стійкості відповідно до положень концепції «стійкого розвитку» (*sustainable development*) відповідає третьому підходу. Формування концептуальних основ стійкості на принципах стійкого економічного зростання (*sustain edpositive economic growth*), що поєднує динамічну рівновагу економічної системи та її ефективний розвиток.

Вважаємо сумнівною класифікацію стійкості з позиції факторів, що на неї впливають [13]. Не можемо погодитись також з авторським визначенням економічної стійкості аграрного підприємства як «властивості системи... забезпечувати стабільну фінансову та виробничо-технологічну активність із метою задоволення суспільних і соціальних потреб як колективу підприємства, так і агропромислової сфери в цілому», адже стійкість системи агропромислового комплексу не обмежується виключно інтегральним показником стійкості підприємств, що входять до його складу. Щодо АПК, варто враховувати складові державної аграрної політики, кон'юнктуру ринку, міжгалузеві зв'язки тощо. Тоді як виділення зовнішньої, внутрішньої та галузевої економічної стійкості підприємства вважаємо необґрунтованим.

Сільськогосподарське виробництво функціонує на засадах концептуального підходу, здійснюється в межах особливого простору та часу з врахуванням природно-ресурсного та людського потенціалу, компетентності кадрів, використовуючи

сучасну техніку у межах інноваційних технологій. Основою такої діяльності є позиціонування сільськогосподарських товаровиробників через їх спрямованість на підвищення як ефективності, так і стійкості аграрного виробництва.

Аналізуючи наукові джерела з питань динамічної (сталій режим роботи за значних збурень у процесі розвитку) й статичної (сталій режим функціонування господарюючого суб'єкта за незначних збурень) стійкості, очевидно, що в основі концепції управління динамічною стійкістю є врахування властивостей системи.

Викликає сумнів правомірність визначення окремими авторами [14, с. 550] сутності поняття «стійкість відтворення в АПК» як здатності суб'єктів цього відтворення постійно підтримувати динамічну і раціональну пропорційність між факторами відтворення в АПК та необхідні темпи його розвитку в сучасних умовах невизначеності. Адже, очевидно, таке визначення не стосується звуженого відтворення, а далі у тексті цієї наукової праці автори оперують поняттям «стійкий розвиток АПК», отожднюючи його зі стійким відтворенням.

Функціонуючи як багатопрофільна система відкритого типу, що сформувалась у процесі кардинальних реформ і інституціональних перетворень, аграрна сфера взаємодіє з зовнішнім середовищем, проявляючи при цьому власні особливості та використовуючи механізми протидії зовнішнім збуренням. Нестабільні умови господарювання, в тому числі в аграрно-промисловому виробництві, зумовлюють значний вплив нерегульованих та неконтрольованих чинників на результати виробничої діяльності за недостатньо дієвих економічних механізмів і регуляторів. Ю.О. Лупенко звертає увагу на наслідки довгострокового негативного впливу загальноекономічних проблем, в основі яких – структурна деформація галузі з домінуванням у ній виробництва продукції з низьким рівнем доданої вартості [15, с. 5]. При цьому специфічні особливості сільського господарства та аграрного ринку визначають їх обмежені можливості до саморегулювання через інертність виробничої системи галузі та низької еластичності попиту на її продукцію за високої еластичності цін на неї. Саме особливості аграрної сфери зумовлюють необхідність переходу до реалізації концепції стійкого розвитку галузі в цілому та окремих сільськогосподарських підприємств. До таких особливостей слід віднести:

- стійкість сільськогосподарського виробництва значною мірою визначається невідконтрольними людиною умовами його ведення;
- біологічні процеси та живі організми, що використовуються в сільському господарстві, впливають на процес відтворення;
- особливості продукції галузі, більшість видів якої не придатні для довготривалого зберігання, унеможливають накопичення її запасів;
- обмежені строки процесів виробництва та розбіжності у строках витрат й доходів виробництва;
- складна соціальна структура аграрного виробництва;
- нижчий у порівнянні з іншими галузями рівень продуктивних сил, відносна мала мобільність та слабка професійна орієнтованість працівників тощо.

Розглядаючи галузь садівництва як штучну природно-техногенну систему (плодовий агроценоз), у формуванні якої беруть участь природні, матеріальні фінансові й трудові ресурси, слід вказати на специфічні особливості галузі: висока капіталомісткість, значний строк господарського використання

насаджень, сталість територіального розташування протягом усього терміну використання, існування непродуктивного періоду до вступу у плодоношення, залежність якості продукції та ефективності її виробництва від породи й сорту, підвищена чутливість садів до кліматичних умов, неможливість швидкої зміни обсягів та структури виробництва відповідно до ринкової кон'юнктури, біологічно обумовлена неможливість окупності інвестицій до початку плодоношення (два-чотири роки) та необхідність постійної адаптації й захисту самої системи від зовнішніх дій.

Попередні дослідження дозволяють надати визначенню стійкого розвитку галузі садівництва системний підхід з врахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів як такому стану її економіки, за якого забезпечується інтенсифікація галузі за мінімальних відхилень від рівноважного рівня виробництва з врахуванням часового лагу за роками і сезонами та циклічності виробництва, метою якого є задоволення попиту на продукцію галузі, забезпечення розширеного відтворення підприємств, покращення якості життя населення та екологічної безпеки.

Застерегаємо від підміни поняття стійкості розвитку галузі садівництва (включає комплекс техніко-технологічних, соціально-економічних, екологічних та інших аспектів) з поняттям стійкості її життєзабезпечення (оптимізація використання ресурсів).

Здатність системи адаптуватись до змінних факторів зовнішнього середовища та внутрішньої структури маємо за один з основних критеріїв самозбереження системи. Аналізуючи існуючі дослідження щодо адаптивності систем, Дж. Касті характеризує адаптивність як рівень здатності системи реагувати на зовнішні збудження, уникаючи різко виражених відхилень у поведінці системи у різних станах: перехідному, сталому [16, с. 179]. Відтак, адекватна реакція системи, пов'язана з її змінами на відповідних структурних рівнях, проявляється через саморегуляцію та самоорганізацію, що визначає її життєздатність. За епізодичного характеру відхилень у параметрах функціонування економічної системи спричинені ними зміни вирівнюються в умовах стійкого розвитку системи. Інтенсивність та періодичність впливу дестабілізуючих зовнішніх факторів (в т. ч. під час фінансово-економічних криз) визначають можливість системи до нівелювання негативних змін.

Функціонуючи як відкриті організаційно-економічні системи, сільськогосподарські підприємства знаходяться під постійним об'єктивним впливом різноманітних зовнішніх факторів. Відтак, розгляд стійкості їх розвитку повинен здійснюватись з врахуванням діалектичної єдності факторів виробництва та його умов. При цьому аналізу та оцінці підлягають тенденції змін умов господарювання, їх періодичність та глибина. На основі таких досліджень формуються прогнозні варіанти відхилень зовнішніх умов, що покладені в основу системи адаптування аграрних структур до постійних змін зовнішнього середовища.

Очевидно, що в сучасних умовах важливо не лише оцінювати внутрішні характеристики сільськогосподарського підприємства, що формують його реакцію на зовнішні виклики (реакція на позитивні зміни, на негативний вплив, на тотальне погіршення зовнішнього середовища), але й «досліджувати техніко-економічний рівень підприємства з точки зору його адаптивності до нововведень» [17, с. 264]. Результати такого аналізу є основою для розробки стратегій діяльності підприємства. При цьому враховуються не лише внутрішні параметри

системи, але й стан зовнішнього середовища та рівень взаємодії з ним, досконалість системи управління тощо.

Оцінюючи потенціал консервативного способу адаптації як низький і вичерпний, К.О. Бояринова та Т.В. Войтун прогнозують неминучий перехід підприємств до інноваційної адаптації щодо соціально-економічних та технологічних змін у суспільстві. При цьому інноваційна адаптивність підприємства визначається авторами як «рівень його здатності і готовності реагувати на загрози зовнішні впливи та нівелювати їх шляхом використання тих чи інших інновацій, а сукупність взаємопов'язаних елементів, що забезпечують реалізацію таких інновацій у характерних для конкретного господарюючого суб'єкта економічних умовах та при властивій йому організаційній структурі – як механізм забезпечення інноваційної адаптивності» [18, с. 113].

Слід зазначити, що інтенсифікація садівництва є безальтернативним напрямом його розвитку у межах спеціалізованих садівничих підприємств. Створення високопродуктивних садів та їх ефективне використання на принципах екологічності неможливе без послідовного вдосконалення техніки, технології та організації виробництва. Тобто стійкий розвиток садівничих підприємств як економічних систем можливий за умови максимізації інноваційного фактору.

Висновки. У період видозмінення індустріального суспільства та формування засадничих принципів інформаційної епохи постає необхідність обґрунтування нової інноваційної політики стійкого економічного розвитку, в тому числі у межах галузей АПК, а також стратегії її реалізації на усіх рівнях державного та галузевого управління.

Проведені у статті дослідження теорій стійкості економічних систем та основних підходів до оцінки цього явища у межах сільськогосподарських підприємств садівничого напрямку дозволяють надати визначенню стійкого розвитку садівництва системний підхід з врахуванням зовнішніх та внутрішніх факторів як такому стану економіки, за якого забезпечується інтенсифікація галузі за мінімальних відхилень від рівноважного рівня виробництва з врахуванням часового лагу за роками і сезонами та циклічності виробництва, метою якого є задоволення попиту на продукцію галузі, забезпечення розширеного відтворення підприємств, покращення якості життя населення та екологічної безпеки. Розгляд стійкості розвитку садівничих підприємств повинен здійснюватись з врахуванням діалектичної єдності факторів виробництва та його умов за неминучого переходу підприємств до інноваційної адаптації щодо соціально-економічних та технологічних змін у суспільстві. Саме такий системний підхід до розгляду питань забезпечення стійкого розвитку садівництва у сільськогосподарських підприємствах, підкріплений вдосконаленою методикою оцінки показників сталого розвитку, дозволить формувати реальні пропозиції виробництву з розрахунком резервів збільшення економічної ефективності інтенсифікації галузі садівництва.

Література:

1. Олійник О.В. Сталість розвитку господарств різних категорій в аграрному секторі / О.В. Олійник, Г.С. Морозова // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 96–102.
2. Економіка та організація промислового садівництва України : [монографія] / За ред. О.М. Шестопаля. – К. : ННЦ ІАЕ, 2010. – 332 с.
3. Егоров Е.А. Организация и воспроизводство в промышленном садоводстве : [монографія] / Е.А. Егоров. – Краснодар, 2009. – 267 с.

4. Організаційно-економічний механізм ефективного ведення садівництва в аграрних підприємствах регіону : [монографія] / [В.С. Кушнірук, О.Ю. Єрмаков, О.В. Шибанін]; за ред. О.Ю. Єрмакова. – Миколаїв, 2009. – 232 с.
5. Аніщенко Г.Ю. Розвиток ефективного та конкурентоспроможного садівництва в сільськогосподарських підприємствах : [монографія] / [Г.Ю. Аніщенко, В.С. Уланчук]. – Умань : Вид. і виготовник «Сочинський», 2011. – 223 с.
6. Калетнік Г. Стійкість економіки як фактор безпеки та розвитку держави / [Г. Калетнік, С. Козловський, В. Козловський] // Економіка України. – 2012. – № 7. – С. 16–25.
7. Терехов Л.Л. Кибернетика для економістів / Л.Л. Терехов. – М. : Финансы и статистика, 1983. – 91 с.
8. Шандова Н.В. Теоретичні основи стійкого розвитку підприємств / Н.В. Шандова // Економіка, фінанси, право. – 2013. – № 12. – С. 11–15.
9. Краснощочкова Ю.В. Економічна стійкість як одна з головних умов забезпечення життєздатності суб'єкта господарювання у довгостроковій перспективі / Ю.В. Краснощочкова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – 2012. – Вип. 36. – С. 207–213.
10. Словник української мови: в 11 т. Т. 9 / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – С. 710.
11. Тищенко О.М. Моделювання оцінки та прогнозування фінансової стійкості підприємства / О.М. Тищенко, Л.О. Норік // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». – Львів, 2009. – № 640. – С. 405–415.
12. Мельник Л.Г. Економіка розвитку : [монографія] / Л.Г. Мельник. – Суми : Университетская книга, 2006. – 662 с.
13. Удовіченко М.О. Економічна стійкість аграрних підприємств: фактори, види, модель побудови / М.О. Удовіченко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. – 2012. – № 2. – С. 185–189.
14. Государственное регулирование рыночной экономики : [учебник] / под. общ. ред. В.И. Кушлина; изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : РАГС, 2005. – 834 с.
15. Лупенко Ю.О. Пріоритетні напрями інноваційної діяльності в аграрній сфері України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2014. – № 12. – С. 5–11.
16. Касти Дж. Большие системы. Связность, сложность и катастрофы / Дж. Касти. – М. : Мир, 1982. – 216 с.
17. Калиниченко Е.В. Оценка адаптивности к инновациям при разработке стратегии развития предприятия / Е.В. Калиниченко, Л.И. Шинкарева // Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. – 2014. – № 3-1. – С. 259–266.
18. Бояринова К.О. Наукові підходи та детермінанти забезпечення інноваційної адаптивності промислового підприємства / К.О. Бояринова, Т.В. Войтун // Економічний аналіз : зб. наук. праць; Тернопільський національний економічний університет; редкол. : С.І. Шкарабан (голов. ред.) [та ін.]. – Тернопіль : Економічна думка, 2013. – Т. 14. – № 2. – С. 111–116.

Нестерчук Я.А. Теоретические основы устойчивого развития садоводческих предприятий

Аннотация. В статье проанализированы подходы к формированию теории устойчивости экономических систем, в т. ч. сельскохозяйственных предприятий, предложено определение устойчивого развития отрасли садоводства. Обоснована необходимость перехода предприятий к инновационной адаптации в соответствии с социально-экономическими и технологическими изменениями в обществе.

Ключевые слова: устойчивое развитие, садоводческие предприятия, системный подход, интенсификация, инновационная адаптивность, дестабилизирующие факторы.

Nesterchuk Ya.A. Theoretical foundations of sustainable development of horticultural enterprises

Summary. The article focuses on the analysis of approaches to the development of the theory for sustainability of economic systems, farm enterprises in particular. The definition of sustainable development of horticulture is suggested. The need of transition to innovative adaptability concerning social, economic and technological changes in society is substantiated.

Keywords: sustainable development, horticultural enterprises, system approach, intensification, innovative adaptability, destabilizing factors.